

„A fundamentalizmus modern fogalom”

Spiró Györggyel beszélget Pikó András

– Mostanában elég sokat kérdezik önt Magyarországon és a tágabb környezetének állapotáról, jövőjéről. Engem megragad az a kissé rezignált realizmus, ahogy ezeknek a társadalmaknak a múltjáról, történelméről és a jelenéről beszélt. Izgat is a kérdés, valójában mit gondol a fejlődésről, egyáltalán hisz-e ebben?

– Ez nem hit kérdése. Technikailag fantasztikus fejlődés ment végbe az elmúlt pár száz évben, ezt nem lehet nem látni. A társadalmi formációk is változnak, de kritérium kérdése, minek alapján nevezünk egy társadalmi formációt fejlettebbnek, mint az előzőt. Nem könnyű mérni, melyik társadalomban boldogabbak az emberek. Mit nevezek boldogságnak? Az én szemléletemben az életnek kitüntetett helye van, egyéb értéket, mint az emberi élet élhetőségét, nem nagyon tudok elképzelni. Ez az individuumokra vonatkozik, tehát egyéni érdekeket tartok számon, és fázom a közösségi és csoportos érdekektől. De vannak egyszerű kritériumok, mint a várható életkor, vagy az, hogy mennyien éheznek, ezek elég biztos jelzői annak, hogy egy társadalom mennyire fejlett, milyen minőségű életet biztosít.

– Csakhogy az a német felvilágosodásban gyökerező történelemszemlélet, amely leginkább meghatározza a gondolkodásunkat, nem ezen értékekre, hanem sokkal inkább nem materiális kritériumokra összpontosít, amikor a történelemről, mint a magasabb szintű, jobb

minőséget jelentő társadalmi formák felé irányuló fejlődésről beszél. Ez egyértelmű értékhierarchia: a polgári társadalom eszerint jobb, az emberi élet minőségét magasabb szinten lehetővé tévő társadalmi formáció szemben mondjuk a feudalizmussal.

– Bizonyos korszakaiban a polgári ideológia meglehetősen vonzónak bizonyult, de a polgári fejlődés kezdete nem fáklyásmenet. A kedvenc példám, hogy amikor Angliában Cromwellék hatalomra kerültek, első intézkedésükként betiltották a színházat. Nem is volt színház Angliában a restaurációig. Vagyis, a polgári társadalom hajnalán Shakespeare-től kezdve az egész addigi kultúra be volt tiltva. A polgárság gyűlöli a kultúrát, gyűlöli az irodalmat, gyűlöli a színházat, mert azok Istennek nem tetsző, léha dolgok. A polgárság fogantatásában puritán és fundamentalista, hiszen alapvetően vallási mozgalomként határozza meg magát. Európában a polgárság megjelenése és a nacionalizmus kialakulása elválaszthatatlan egymástól, és a nacionalizmus sovinszta, rettenetes változatait különösen a XX. században, de már a XIX. században is megtapasztalhattuk. Nem áll az az állítás, amit a kérdésében megfogalmazott. Ha nincs elvont, az életen túltekinthető értékhierarchiám, nincs célképelem, mint ahogy nekem nincsen – ellentétben a hegelianus gondolkodókkal –, akkor a polgárság és a kapitalizmus csak szűk ideológiai értelemben véve tűnhet nagyszerű

dolognak. Vannak olyan polgári társadalmak, amelyekben az eredeti tőkefelhalmozás, vagyis a rettenetes gyarmatosítás végbement, ahol a gyarmatok rovására gazdagodtak, és ahol a nemzeti burzsoázia meglehetősen szélesre tágult, ideig-óráig a középrétegek számára is biztosítva bizonyos jólétet. Ez tartott a XX. század elejéig, aztán jött az I. Világháború. Mit mondjak azokról a szépen vegetáló feudális társadalmakról, amelyek ezer évet kibírtak? A feudalizmus abból indult ki, hogy a parasztok életfeltételeit biztosítani kell azért, hogy egyáltalán életben maradjanak, és képesek legyenek termelni. A munkásosztály a polgári Angliában az 1800-as évek első felében sokkal rosszabbul és nyomorultabbul élt, mint annak idején a feudális országokban a jobbágyok, és a saját fenntartását és az osztályának az újraképzését sem tudta megoldani. Ezzel mihez kezdünk? Ebből indul ki a marxizmus is, nem?

– *De ugyan ezen logika alapján nem az absztrakt történelmi fejlődés koncepcióját igazolja az, hogy a kapitalizmus, a nacionalizmus és a polgári demokrácia a történelem eddigi legmagasabb életminőségét, a legnagyobb egyéni szabadságot biztosította a jóléti államokban a XX. század második felében? Sokkal jobbat és többet adott, mint akár korábban a feudalizmus akár a jelenben azok az államok, amelyek elutasítva a nyugati civilizációt vallási vagy más gyökerű fundamentalizmusuk alapján nem tisztelik az egyén szabadságát és méltóságát.*

– Az 1950-es évek végéig Európában sem lehetett jóléti liberális demokráciáról beszélni. Ennek a korszaknak valószínűleg már vége van, ez a liberális demokrácia a jóléttel együtt még a skandináv országokban is lebomlik. Amerikában,

a liberális demokrácia őshazájában nem volt háború. Miután megvívta a függetlenségi háborújukat, meg a polgárháborújukat, mind a két világháborúnak a nyerteseivé váltak. Sokszoros nyerteseivé, mert Európa meg a világ többi része közben tönkretette magát. Fontos, hogy pontosan behatároljuk, miről is beszélünk, és megnézzük, vajon bizonyos feltételek fennforgása esetén mi lehetséges és mi nem. A nagy társadalmi változásokat előidéző forradalmak sosem a jóléti társadalom, hanem a rosszléti társadalom ellen jöttek létre. Az orosz forradalom, illetve puccs is ezért győzött, más kérdés, hogy még rosszabb lett az élet, mint a forradalom előtt. Vannak, akik úgy vélik, hogy Kelet-Európa, az oroszokat is beleértve, nem is tartozik az európai fejlődéshez, holott ez a térség együtt fejlődött a nyugati világgal. Hogy egy társadalom szerkezete hogyan alakul, nem a társadalmi formáció elvont fogalmából vezethető le, hanem az adott kor konkrét feltételrendszeréből. Az I. Világháború után Németországban, Franciaországban, Olaszországban a fejlődés csúcsát jelentő polgári társadalom nagyszerű eredményei nincsenek sehol, különben nem jön létre a fasizmus és a náciizmus, és Franciaország nem szerepel olyan gyászosan, mint ahogyan szerepelt. Úgy látom, vannak bizonyos társadalmi fejlettségi mutatók, amelyekhez bizonyos tudat is járul, és ha a társadalom megreked valahol a polgári forradalom és a feudalizmus eldöntetlen huzakodásában, akkor a fasizmus, a náciizmus és a bolsevizmus kialakulása törvényszerű. Hasonló fejletlenségi szintnél ezek a rémes, modern ideológiák és a hozzájuk kapcsolódó gazdasági-politikai állami intézkedésrendszerek szükségszerűen megjelennek.

Dél-Amerikában ugyan nem volt európai értelemben vett nácizmus és fasizmus, de nem tudom, miért nem nevezik fasizmusnak azt, ami Dél-Amerika számos országában volt, van és lesz, elvégre semmiben sem különbözik attól, ami Olaszországban vagy Spanyolországban alakult ki.

– *A polgári társadalom és a feudalizmus közötti skálán hol helyezkedik el, egyáltalán elhelyezhető-e az iszlám fundamentalizmus? Indokolható az a félelem, ami az európai társadalmakat jellemzi az iszlámmal kapcsolatban?*

– Európa évszázadok óta együtt él az iszlámmal. 1541-től mi is megtapasztaltuk, és az iszlám Európából történelmileg csak rövid időre szorult vissza. A '90-es évek elején, az iszlám világkongresszuson kitűzték a félholdas zászlócskákat azokra a városokra, amelyeket vissza kell hódítani, mert egyszer már az övék volt. Buda szerepel ezen a térképen, Magyarország az iszlám hódítás egyik célszövege.

– *Az ISIS-nek is van ilyen térképe, pontosan ugyanígy azon is meghódítandó célterület Magyarország...*

– Ez ugyanaz a térkép. Ezt a célt nem vonták vissza és nem is fogják visszavonni, mert nincs, aki visszavonja, hiszen az iszlám vallásnak, akárcsak a zsidónak, nincs egyháza, nincs pápája, nincsen alárendelve egy minden mohamedán hívőre érvényes hierarchiának. Vannak az iszlám vezetők között galambok és héják, és akinek a befolyása az adott térség hívőire nagyobb, követni fogják, bármit hirdet is. Az iszlámban a vallási és világi funkciók nem váltak szét, az egészségügy, a szociális gondoskodás, az oktatás, a hitélet és a hadügy egységként van kezelve. Premodern állapot, miközben a kommunikációs eszkö-

zök és a fegyverek posztmodernek, és az olaj miatt van rájuk pénz. Európa ettől nyugodtan félhet, már csak azért is, mert Amerika ezt az iszlám terjeszkedést mindenféle módokon pártolja.

– *Ugyan miért tenné ezt Amerika?*

– Mert az az érdeke, hogy Európa gyengüljön. Legalább ötven, ha nem nyolcvan éve folyik az iszlám amerikai támogatása. A Szovjetuniót részben az iszlám verte szét, az iszlám köztársaságok maffiái szépen megegyeztek az orosz maffiákkal, hogy szétszedik a Szovjetuniót. Szét is szedték, amerikai támogatással.

– *2001. szeptember 11. után néhez belegondolni, hogy az USA támogatná az iszlám térnyerését, vagy ha tette is, azóta szerintem fordulat állt be a politikájában.*

– Nem állt be fordulat. Az iszlám nagyon sokféle ágra szakadt, nagyon sok államban van jelen, sokféle érdek küzd egymással, igen jelentősek a vallási és a politikai ellentétek, gondoljon a síták és a szunniták küzdelmére. Ezt remélni ki lehet használni. Az iszlám csak abban egységes, hogy mint minden normális vallás, terjeszkedő és hódító jellegű. Ahova be lehet nyomulni, oda benyomulnak, és Európába az elmúlt húsz évben be lehetett nyomulni. Nem szokták figyelembe venni, hogy a '90-es években Európában két új iszlám állam létesült, amely korábban nem volt iszlám állam, az egyik Albánia, a másik Bosznia. Jugoszlávia szétszedése erről is szólt. Franciaországban, Németországban és Angliában óriási iszlám enklávék jöttek létre, amelyeket láthatóan nem lehet igazán integrálni. De zajlik a hadi és politikai nyomulás is, ennek a Balkán teljes egészében ki van téve, akárcsak a Kaukázus vi-

déke, amelyet a XIX. században az oroszok nem tudtak pacifikálni, és amely ki is vált a Szovjetunióból.

– *Nem érzi úgy, hogy Nyugat-Európát és Amerikát is megnyugtatja az a katonai fölény, amivel rendelkezik a világ más részeivel szemben? Miközben persze, a nyugati társadalmakat civilizációs sokként éri az iszlám fundamentalisták előrenyomulása Irakban és Szíriában, a más vallásúak lefejezése és keresztre feszítése, az a fajta kegyetlenség, amelyről azt gondoljuk, hogy a mi fejlett társadalmaink pár száz éve maguk mögött hagyták. Ez táplálja is azt az önképet, hogy a nyugati civilizáció fejlettebb, humánusabb...*

– Akkor jussanak eszünkbe a XX. század haláltáborai, vagy jusson eszünkbe Srebrenica, a Jugoszlávia szétesését kísérő borzalmak. A háború, ha az népi háború, tehát nem zsoldos hadseregek folytatják, mindenkit megöl, gyerekeket, asszonyokat, öregeket, mindenkit. Európában a népi háború az egész középkorban nem volt divat, a háborúkat zsoldoseregek vívták, amelyek eléggé vigyáztak egymásra, hiszen szaktársak voltak, éppen úgy, mint az ókorban a gladiátorok, akik óvakodtak súlyos sérülést okozni egymásnak. Voltak nagy háborúk a középkorban, amelyekben négy vagy öt ember halt meg összesen, azok is inkább balesetben. A civil lakosságot nem bántották, a brechti Kurácsi mama kivétel, és nem a szabály. A modern értelemben vett európai nemzeti háborúnak és a vele járó népi hadseregnek Napóleon a feltalálója. Napóleon tette a nacionalizmust vallássá. Azért volt olyan sikeres, mert a kötelezően behívottakat ellátta egy új vallással, a francia nacionalizmussal, így képesek lettek feláldozni az életüket. Csak vallási okokból ál-

dozza föl az ember az életét, egy zsoldos, akinek a háború a szakmája, nem.

– *A kereszties háborúk népi háborúk voltak ebben az értelemben.*

– A kereszties háborúk szimbolikus háborúk voltak, politikai és ideológiai örületek, amelyeket fel lehetett használni a királyok és a pápaság közötti huzavonákban. Ezek a seregek többnyire nem jutottak el a Szentföldre, útközben raboltak és fosztogattak, ezért általában fel is morzszolták őket, útközben visszafordultak és szétszóródtak, mint Magyarországon is többször, hadászati jelentőségük, hódítási céljuk nem volt. Napóleon viszont azzal, hogy vallási célt adott a besorozott katonáknak, rendkívül erős hadseregbe tett szert, erre rájöttek az oroszok is, a németek is, és végül minden nemzet a kontinensen. A nacionalizmus a háború ideológiájává vált, és azóta is az. Ez viszonylag új fejlemény az európai történelemben, 1805-ben születtek meg azok a napóleoni törvények, amelyek következtében a lelkes franciává váló zsidók is elkezdtek háborúzni. Ilyesfajta vallási célt most az iszlám ad.

– *A nyugati civilizáció mintha elvesztette volna a nacionalizmus motorját...*

– Nem veszítettük el. Működött ez a motor az I. majd a II. világháborúban, és működik most is.

– *Mégis az az ember érzése, hogy mintha távolodnánk ettől az állapottól, nagyon kevesen mondanák azt Magyarországon, de Nyugat-Európában is, hogy harcolnának és életüket adnák a hazájukért vagy a nemzetükért.*

– Én ezt nem így látom. Az ideológia azóta is eleven, legföljebb nem kellett az utóbbi hetven évben ilyen európai háborútól tartani. Megint csak a jugoszláv háborúra

utalok, ott vakon hívók mészároltak le tízezreket, csak mert nem ugyanahhoz a néphez tartoztak. Ez micsoda, ha nem vallásháború? Mi azt tanultuk a marxizmusból, hogy a nacionalizmus kvázi-vallás. Én a XX. század után úgy látom, hogy igazi. Az uszítás a jugoszláv háborúra jóval korábban kezdődött. Véletlenül egyenesben hallottam Milosevics híres koszovói beszédét, amely elindította az egész háborús folyamatot. Éppen mentem le Kaposvárra, a színházba, Zamárditól már lehet fogni a délszláv adókat. Milosevics teljesen Mussolini-szöveget nyomott, csak szerbül. Nem is tudtam akkor, hogy ki beszél, de pontosan lehetett tudni, mi lesz belőle. Az ilyen nacionalista uszításból tömeggyilkosság lesz, és ilyen uszítás Európában, Dél-Európában és Kelet-Európában most is folyik. Lehett tudni, hogy polgárháború lesz Ukrajnában. Tavaly november óta nézem az orosz tévét, hallom, mit beszélnek, és tudom, hogy száz ezreket meg fognak ölni. Ez a folyamat eszkálálódni fog. Ilyen uszítást bármikor lehet csinálni Európában, mert ez maga a nacionalizmus a mi európai polgári kultúránk szülötte, ma is velünk és bennünk él. Az első etnikai tisztogatás – vagyis népiirtás – a modern korban történetesen 1848–49-ben történt Szenttamásnál – szerbül Srbobran –, noha ezt nekünk nem tanítják, a szerbek ma is hivatkoznak rá. Nem azt mondom, hogy a nacionalizmusnak nincsenek pozitívumai, de hogy nincsenek! Az összes nemzeti kultúrát, ami Európában létrejött a XIX. és XX. században, szintén a nacionalizmusnak köszönhetjük. Valóban szépséges kultúra. De a nacionalizmus kétarcú, csakúgy, mint az öszszes vallás. A vallásokkal remekül lehet tömeggyilkosságra és háborúra uszítani, és ezt meg is szokták

tenni. A mi modern európai háborúink nem különböznek az iszlám által indított mostani hódító háborúktól. A modernitás terméke mind a kettő, voltaképpen a szélsőséges iszlám is európai eszme eredménye.

– *Öncsalásban lennénk, amikor azt gondoljuk, hogy meghaladtuk ezt?*

– Igen.

– *Vajon mi tesz bennünket vakká? Mert a történelmet, az európai történelmet pedig különösen mégis olyan civilizációs fejlődésnek látjuk, mint amely épp a borzalmas népiirtásainkból és háborúinkból tanulva, egyre fejlettebb és egyre humánusabb formáit biztosítja az emberi életnek. Mintha ebből az is következne, hogy az ember is egyre jobb, egyre humánusabb lesz.*

– Egyetlen pillanatig sem állítottam, hogy az ember jobb lesz és fejlődik. Azt sem állítottam, hogy a társadalmi formációk nem tudnak pillanatok alatt egymásba oda-vissza alakulni. Ezért kell konkrétan megvizsgálni, hol és mikor lett jobb az élet, és hol, mikor lett rosszabb. Márai Sándor a naplója utolsó kötetében megkérdezi, miért mondják, hogy rettenetes a XX. század, amikor mindenkinek olyan WC-je van, mint annak idején Ferenc Józsefnek volt a Burgban. Ma mindenkinek van fürdőszobája, úgy-hogy mind úgy élünk, mint annak idején a főurak és a királyok, mondja Márai Sándor San Diegóban a '80-as évek végén. Mintha nem ment volna keresztül annyi mindenben ő is, mintha nem látta volna, amit látnia kellett, és mintha nem tudná, hogy a világnak csupán kis részére, a polgári fejlődésnek a nyolcvanas években a csúcsára érkezett Amerikára és Nyugat-Európára érvényes mindez. Mintha Afrika vagy Azsia nagy része nem is

létezne. Igaza van Marxnak, a létünk határozza meg a tudatunkat, abban az értelemben is, hogy nem látunk ki a fejünkből, nem látunk ki a saját tapasztalatainkból. Ez mellesleg valószínűleg így helyes. Nem biztos, hogy baj, ha nem veszünk tudomást azokról a borzalmakról, amelyek bennünket közvetlenül nem érintenek. Valószínűleg ez a fajta korlátoltság, ez a fajta biológiai optimizmus jó dolog, mert növeli az életésélyeinket, állandó szorongásban nehéz lenne végigélni az életünket. Nem lehet állandóan a rossz esélyeket mérlegelni. Ha vakon megyünk bele a jövőbe, lehet, hogy több reményünk van a túlélésre, mintha közben attól szorongunk, hogy nem fogjuk túlélni. Erre mondja Szolzsenyicin, hogy a Gulagot a vakhívók sokkal nagyobb eséllyel élték túl, mint a hitetlenek. A vakságnak lehet evolúciós haszna.

8 – *Több interjúban is azzal hárította el a kérdést, milyen a magyar társadalom lehetséges jövője, hogy nem látjuk a külvilág azon peremfeltételeit, amelyek döntően befolyásolhatják a mi jövőnket. Viszont az imént arra hivatkozott, hogy előre lehetett látni mindazt, ami Ukrajnában történni fog. Mi történik pontosan Ukrajnában és ez milyen módon határozhatja meg a mi sorsunkat?*

– Ami most történik, az a balkáni háborúk folytatása. Az I. világháború nem az I. világháborúval kezdődött, hanem 1912-ben és 1913-ban a balkáni háborúkkal, sőt az 1853–55-ös krími háborúval, vagy még inkább a napóleoni háborúval. A francia forradalom óta állandóan háború zajlik Nyugat-Európa és az oroszok – időnként a törökök – között. Most is ez folyik, ugyanabban a háborúban vagyunk benne. A Szovjetunió szétdarabolá-

sa ennek a háborúnak a része. Hogy 1945 után pro forma nem lehetett háborúskodni, vagyis hogy Koreából, Vietnamból nem lett világháború, annak két oka van. Az egyik az atombomba. Ha ilyen mennyiségű, ennyire pusztító fegyver van fölhalmozva, és nincs ellene megfelelő védekezés, akkor nagyon rizikós háborúzni. A másik ok az, hogy 1945 után olyan generációk éltek még évtizedekig, amelyek pontosan tudták, hogy a háború mivel jár, mert átérték. Az atomfegyvert ma sem merik bevetni, de a II. világháború óta fantasztikus fegyvereket, drónokat és mifenéket fejlesztett ki a haditechnika, az eszközök léteznek, és lassan kihalnak a háborút megtapasztalt generációk.

– *Jól értem, amit mond? Ez lehet az egyik oka annak, hogy Európában újra lehet háborúzni?*

– A mai társadalmak többsége nem rendelkezik háborús tapasztalatokkal, és a mai nyugati politikusok békében szocializálódtak. Afrikában és Ázsiában bizonyos helyeken napi tapasztalat a háborús állapot, a Vörös Khmerek némely vezetőit csak évtizedekkel sok millió ember kiirtása után tudták elítélni, és Vietnamban is felnőttek azok a fiatalok, akik már nem emlékezhetnek a háborúra. Ahogy kihal az a nemzedék, amelyik még háborúzott, újakezdik a háborút az utánujövők, nincs gát, nincs tömegtiltakozás, semmi nincs, ami ennek elejét venné. Boldogan masíroznak új háborúba, az uszítás ma is hatékony.

– *Ezért nem hisz a demokráciában és hisz inkább a jogállamban?*

– A jogállam akkor jön létre – lásd Amerikát és az amerikai alkotmányt –, amikor a különböző érdekek képviselői élnek a gyanúperrel, hogy a másik csalni, hazudni és

gyilkolni fog. Gondolkodni kezdenek az intézményes és jogi garanciákon, amelyek a rémségeket megakadályozhatják. Az intézményes garanciákat bizonyos pillanatban ki lehet kényszeríteni, és ha továbbra is vannak ezek betartásában és betartatásában érdekelt felek, akkor a garanciákat betartják. Ez nem demokrácia, de jogállam. Demokrácia, néphatalom sosem volt, sosem lesz. Az athéni demokrácia, amely kevés lakosra vonatkozott, a rabszolgákra nem, másfél nemzedéknyi ideig tartott, aztán a demagógok tönkretették. A jogállam az, amelyben ki lehet kényszeríteni, hogy betartsák a törvényeket. Elitcsoportok kényszerítik megegyezésre a többi elitcsoportot, a nép nagy része nem tudja, mi zajlik a feje fölött és a háta mögött.

– *Magyarországon nem lehet ki-kényszeríteni.*

– 1956 arról szólt, hogy valamit mégis ki lehet kényszeríteni, de ahhoz forradalom kell. Ahol rég nem volt forradalom, ott nincs esély rá, hogy ilyen kényszerítő erő működjön. Ahol nincs túrhetően kézben tartott társadalom, mint mostanában például az Egyesült Államokban, ott szintén nincs esély rá. Elszoktunk feledkezni róla, hogy hatvan évvel ezelőtt az Egyesült Államok sem jogállamként működött, pereket koholtak a baloldaliak ellen, és a feketéknek nem voltak jogaik. Az is dinamikus társadalom, nem biztos, hogy az ottani most éppen túrhető állapot nem alakul vissza valami rémséggé. Semmi sem tart örökké. Hadd hangsúlyozzam, a modern ideológiák, a modern háborús korszak ihletői nyugat-európai fejlemények. Az iszlám fundamentalisták szintén európai gondolatot valósítanak meg. Leninék ugyancsak európai gondolatot valósítottak meg. Nem Keletről jött a szoci-

alizmus, a mostani arab szocializmus sem, hanem Nyugatról. Az iszlám fundamentalizmus, amelynek a nevében vallásilag megengedett, sőt üdvös, Istennek tetsző cselekedet gyilkolni és öngyilkos merényletet végrehajtani, teljesen modern, európai jellegű jelenség, ami a korábbi évszázadokban soha nem volt sajátja az iszlámnak. Amikor háborúztak, akkor persze háborúztak, de arról nem volt szó, hogy néptömegeket irtsanak ki. Kevesen tudják, hogy az iszlám csak a II. világháború után, a palesztin háborúval lett zsidóellenesség. Addig az iszlám nemcsak befogadta a zsidókat, hanem rendkívül nagyra is becsülte őket. Azért menekültek Törökországba a szefárdok és az askenázik egyaránt, mert ott békén hagyták őket akkor is, amikor Európában már nem.

– *De miért?*

– Azért, mert elvakult hittell rendkívül könnyű gyilkolni. Olyan népirtásról van szó, amilyen az európai történelemben is mindössze kétszáz éve divat. Az ókorban is volt hasonló, a zsidó-görög háború 66–70 között, de akkor még nem létezett Európa.

– *Mi célból akarnának embert irtani?*

– Hódítási célból. Ami a fundamentalizmust illeti, a fogalma alig száz éves, és nemcsak vallási mozgalmakra, hanem mindenféle ideológiákra használják. Az, hogy a fogalom modern, nem jelenti azt, hogy a jelenség ne lett volna jelen a történelemben. A zsidó vallás kétezer éve rettentően sok ágra bomlott, a különböző zsidó frakciók gyűlöltek és aztán gyilkolták is egymást. Annyira bonyolulttá vált a zsidó vallás, hogy szükségszerűen jönnie kellett az egyszerűsítésnek. Ez a kereszténység, amely bizonyos szempontból nem egyéb, mint zsi-

dó fundamentalizmus, Jézus híveinek forradalmi újítása. Amikor bonyolulttá vált a kereszténység, jött egy olyan fundamentalizmus, amelyik egyszerűvé és érthetővé tette a pusztai, nomád népek számára a kereszténységet és a zsidó vallást egyszerre, ez az iszlám, Mohamed újítása. A Korán tételei azonosak, csak egyszerűbbek, mint a zsidó és a keresztény tételek. Később az iszlám is bonyolulttá vált, elvégre másfél évezrede létezik, ennek következményeit látjuk az egymással kibékíthetetlen iszlám ágak harcában. A fundamentalista hittételek egyszerűek, azt a néhány szlogent könnyű beleverni az emberek fejébe. A leninizmus is fundamentalizmus. Nem a sztálinizmus kezdte a marxi tanok leegyszerűsítését, hanem Lenin. A bonyolult, közgazdasági fikciókkal teli, kizárólag az elitet izgató marxizmusból nem lehetett harci fegyvert kovácsolni. A fundamentalizmusok leegyszerűsített, modern teológiák. A mai ember pont úgy gondolkodik, mint a régi nomádok. Ha egy szöveg hosszabb, mint másfél-két oldal, már nem hatékony. Lenin megmondta – Gorkij jegyezte fel: „nem hosszú könyveket kell kiadni, hanem brosrákat”.

– *Ezzel azt is állítja, hogy mi magunk is célcsoportjai lehetünk a most keletkező fundamentalizmusoknak?*

– Igen, ebben élünk.

– *Egyik fundamentalizmus reakcióként létrehozhat másikat? Európában elképzelhetőnek tart egy olyan fejlődést, amely válaszként az iszlám fundamentalizmusra, ahhoz hasonló reakciót, fundamentalizmust hoz létre?*

– Van keresztény fundamentalizmus, amely régebbi, mint az iszlám fundamentalizmus. A reformáció, a Biblia alapjaihoz való visszafordu-

lás is ilyen. A vallások válaszolgatnak egymásra. A bolsevizmusra adott első válasz a fasizmus. Mussolini szociáldemokrata volt, Pilsudski pedig az orosz szociáldemokrata párt oszlopos tagjaként kezdte. Aztán létrehozták a maguk fasizmusát vagy protofasizmusát. Ebből talán világos, hogy a bolsevizmust is vallásnak tartom.

– *Azért szörnyű ebbe belegondolni, mert eszembe jut az, amit a demokrácia és a jogállam kapcsán mondott, meg az, hogy a jogállam, ami talán garancia lehetne, épp leépült Magyarországon.*

– Ahol a jogállam kialakulásának megvannak a feltételei, ott kialakul, az emberek nem hülyék, és ha valami jól működik, és érdek fűződik hozzá, azt lehetőleg megtartják. Ahol hosszú a jogállami hagyomány, ott beépül a családi hagyományokba. Ahol rövid a hagyomány, és van másfajta, ezzel ellentétes erős hagyomány, ott a már kialakuló jogállam gyorsan lebomlik. Ez a magyar eset. Magyarországon nem volt hosszú hagyománya a jogállamnak, és az elmúlt huszonöt évben nem vált az önkéntelen gondolkodásunk részévé.

– *Ha a köztes Európában, Kelet-Európában az a hagyomány tud virulensebb lenni, amelynek nagyobb a történelmi múltja, akkor ez egyben a kudarcosnak érzett rendszerváltások tapasztalatával gazdagodva azt is jelenti, hogy radikális fordulatra, egyfajta kultúra- vagy társadalmi mentalitás-váltásra kevés az esély?*

– Régóta izgat, hogy bár a Lajtától keletre és a Dontól nyugatra élő népeknek hasonló a történelmük, mégis különböző mentalitások jöttek létre. A szerbnek és a romának még magyarázata is van, a bizánci típusú ortodoxia. A horvát

meg a szlovák magyar típusú mentalitás, ettől eltér a cseh, amelyik osztrák-német típusú, meg a lengyel, amelyik sajátos. Egy lengyel és egy magyar soha nem érti meg a másikat teljesen. Ez a kultúrában a legvilágosabb. Hiába próbáltam évtizedekig a lengyel műveket népszerűsíteni Magyarországon, nem váltak népszerűvé, és viszont. A két mentalitás kizárja egymást, noha hasonló a történelmünk. Valószínűleg így volt már az 1700-as években is, legalábbis én addig tekintettem vissza.

– *Ha ez így van, akkor lehet egyáltalán Kelet-Közép-Európáról, mint régióról beszélni?*

– Szűcs Jenőnek biztosan igaza volt, amikor Európa három régióját leírta, a határai ezer éven át nem változtak. Más szempontból a fene tudja, a térképen ide-oda csúszkálnak az országok, Lengyelország jóval nyugatabbra került, mint ahol volt az 1780-as években. Eltolódnak bizonyos régiók, de nem nagyon. Ki is lehet irtani azokat az embereket, akik az eltérő mentalitást hordozzák. Ki is szokták, ha alkalom és fegyver adódik, mert ez a biztos recept. Bizonyos típusú mentalitás már nem található meg Kelet-Európában, eltűnt a kiirtott zsidósággal, és eltűnt a kitelepített szászok munkakultúrája is.

– *Lehet, hogy épp ezek az állandósult, családi hagyományokban is rögzült mentalitások a garanciái, hogy ezek a társadalmak ne váljanak a radikális fundamentalizmusok áldozataivá? Ahogy a románokra mondták, hogy a puliszka nehezen robban vagy, ahogy ránk mondják, hogy csak nagyon ritkán csinálunk forradalmat?*

– Mentalitásában egész Kelet-Európa alapvetően paraszti maradt. Ahol nem ment végbe teljesen

a polgári fejlődés, ott ez a mentalitás tovább élt, és ennek vannak kifejezett előnyei. A románok mindenhez tudnak alkalmazkodni, még időben kiugrani is képesek. Mi nem voltunk képesek, sajnos, pedig az sok mindent jótékonyan megváltoztatott volna. Vannak csomópontok a történelemben, amikor hajszálon múlik a dolog. A magyarság nem ugrálós nemzet. A lengyelek hepciások, sok forradalmuk volt, sok földalatti fegyveres harcot folytattak, ma is él a lelkükben a hagyománya. A magyarok 1849 óta nem szeretik az aktív ellenállást. A lengyel mentalitásnak van előnye, nem sokáig túrik a rosszat. A magyar mentalitásnak is van előnye, nálunk soha semmi nem megy át teljesen, se a rossz, se a jó. A miénk aránylag mozdíthatatlan társadalom, de a lengyel is az. Persze van, ami változik. Hosszú távon, évtizedek alatt Magyarországon sajnos, leépültek azok a falusi, városi és szakmai közösségek, amelyek lehetővé tették a társadalmi szolidaritást bizonyos rétegeken belül, és lehetővé tették a szakszervezetek működését annyira, amennyire. A magyar társadalom jelenleg rendkívül atomizált, ezért nem sikerül semmiféle összefogás, ezért lehet az összes civil szervezetet bedarálni. Modern jelenség, de nem mondhatjuk, hogy a magyar társadalom fejlettebb lenne, mint az ötvenes években volt, sőt visszafejlődött. A legjobb ebben a tárgyban Standaesky Éva könyve '56-ról. Abban benne van, milyen közösségek működtek még 1956-ban, amelyek ma már nem működnek.

– *De ez egyszerre jelenti azt, hogy egy ilyen atomizált társadalom nagyon könnyen uralható és azt is, hogy pont az atomizáltsága miatt kevésbé fanatizálható?*

– Annak idején nem azért szavaztak a nyilasokra kétmillióan, mert fanatikusak voltak, hanem mert gazdasági érdekük fűződött hozzá. Meg volt ígérve, hogy a zsidó vagyont megkapják. Megkapták. Ez nem fanatizmus, ez jól felfogott önérték. Németországban is működött a náci alatt mindvégig. Nagyon jó könyvek jelentek meg arról, hogyan elégítette ki a zsidó vagyontól Hitler újra meg újra a német polgárokat. A vallási fanatizmus Magyarországon nagyon rég nem működik. A kimutatások szerint az utóbbi évtizedekben tovább szekularizálódott a magyarság. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a nagy vallások helyébe lépett nemzeti fundamentalizmus ellen be lenénk oltva.

– *Éppen, erre hivatkoznak, akik szerint a civilizációk világméretű harcában a Nyugat hátrányban van a Kelettel szemben, merthogy a nyugati társadalmak szekularizáltak, nem tudják felvenni a harcot a vallási értelemben fanatizált izlammal.*

– Európának érdeke volt, hogy beáradjanak a vendégmunkások, különösen Németországba, Franciaország meg sem tudta volna akadályozni, eggyé vált a története a volt gyarmataival. Tulajdonképpen az történik, amiről egy korábbi előadásom szólt: a gyarmat, a periféria elfoglalja a centrumot. Ez így történt korábban is, ennek köszönhetjük magát a kereszténységet.

– *Végül térjünk vissza ahhoz a konfliktushoz, ami a legközvetlenebbül határozhatja meg a közeljövönket: az orosz-ukrán háborúhoz. Milyen végkifejlete lehet?*

– Nem tudok prognosztizálni, túlságosan sokismeretlenes az egyenlet. A Balkánt és Kelet-Európát a Nyugat nyilván továbbra is

ütközőzónaként és tűzfészekként fogja alkalmazni, az oroszok szintén. Elavult gondolkodás a mai technológiát tekintve, de az elavult gondolatok évszázadokra meghatározzák, mi történhet a jövőben, az anakronisztikus ideák iszonyatos erőt képviselnek. Az egyik regényemhez kutatva azt találtam, hogy az angolok és a franciák már az 1830-as években tudatosan lázították fel a délszlávokat a törökök ellen, akikkel egyébként a szlávoknak semmi bajuk sem volt, ebből lett az I. világháború. Úgy gondolták a nyugat-európaiak, hogy nem fogják a saját népüket belehajszolni olyasmibe, amibe a szolganépet bele lehet hajszolni. De van, amikor elvesztik az eszüket ők is, az I. világháború előtt elvesztették. Amerikai érdek egy mai európai-orosz konfliktus. Nem tudni, mennyire eszkalálódik a háború. Ha az európaiak annyira hülyék és felelőtlenek, mint az I. világháború idején, amire van esély, akkor hagyják magukat az általános gazdasági és fegyveres háborúba belehajszolni. Úgy látom, rendkívül súlyos Merkel és Putyin felelőssége, semmivel sem kisebb, mint Vilmos császáré és II. Miklós cáré volt egykor. 1526, vagy inkább 1541 óta Magyarország többé-kevésbé mindig gyarmati helyzetben volt. El lehetett játszani, hogy van önálló hadügyminiszterünk, külügyminiszterünk, gazdasági miniszterünk, de Magyarország kicsi, és minden kicsi ország mindenben függ az erősebbektől és a nagyobbaktól. Aztán persze a történelem fordulhat úgy, hogy az erősek és a nagyok szétrobannak, és a kicsik élnek túl valamennyire. Úgyesnek kéne lennünk. Az elmúlt öt és fél évszázadban nem bizonyultunk különösebben ravaszoknak.